

Derleme Makalesi

Gönderim Tarihi: 11.05.2022

Kabul Tarihi: 17.06.2022

Yayın Tarihi: 18.06.2022

Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2022, 2(1): 95-118

Review Article

Received Date: 11.05.2022

Accepted Date: 17.06.2022

Published Date: 18.06.2022

DOI Number: 10.29228/yazitdergisi.8

KAZAN BEY OĞLU URUZ BEY'İN TUTSAK OLDUĞU BOY'UN TARİHİ

The History of Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy

Dursun Can EYÜBOĞLU*

 Z

Dede Korkut Kitabı'ndaki dördüncü boy Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'dur. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da tarihi-coğrafi, edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: alt tabaka ve üst tabaka. Alt tabaka Göktürk-Türgiş tabakası, Oğuz tabakasından oluşmaktadır. Diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da da en eski devirler tabakası ve  s-kit/Saka-Hun-Kanglı-Usun tabakası bulunabilir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakası Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgilidir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Salur Kazan'ın oğlu Uruz tutsak düşmüştür. Tarihi kaynaklarda Su-lu Kağan'ın oğlunun tutsak düşmesi ile ilgili iki farklı olay söz konusudur. Bu iki olaydan biri Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'a yansımış olabilir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Orazın Kola Tüşmeki adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzların Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu  alışmada Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un tarihini incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Burla Hatun, Uruz.

ABSTRACT

The fourth epic in the *Book of Dede Korkut* is the Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy. There are two main historical-geographical, literary-cultural layers in Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy: the lower layer and the upper layer. The lower layer consists of the Gokturk-Turgesh layer and the Oghuz layer. Like many other Dede Korkut epics, the oldest periods layer and the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun layer can be found in Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy. An important historical layer of the Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy is related to the Gokturk-Turgesh period. There are many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which reaches the depths of history, in the Salur Kazan/Kazan type, the protagonist of the epic, which has an important place in Dede Korkut. An important historical layer of the

* Araştırmacı yazar,  stanbul-Türkiye. E-posta: dursuncaneyuboglu@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4163-0976.

Salur Kazan/Kazan type in Dede Korkut is related to the founding ruler of the Black Turgesh State, Su-lu Kagan (716-738). Uruz, son of Salur Kazan, was captured in the Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy. In historical sources, there are two different events regarding the captivity of Su-lu Kagan's son. One of these two events may have been reflected in Dede Korkut's Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy. A lower layer of the Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy is related to Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called Orazin Kola Tasmeki of the Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy, many place names mentioned in the epic date back to before the 10th-11th centuries, when the Oghuzs were in Central Asia. The uppermost layer of the Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy is related to the later periods. In this study, the history of the Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy was examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Burla Hatun, Uruz.

Giriş

Sözlü kaynaklar, binlerce yıl devam eden sözlü edebiyat ve bu edebiyata yansıyan dil kalıpları olup, bu edebiyatın temel ürünleri; destanlar, masallar, ninniler, halk hikâyeleri, atasözleri, deyimler, dualar, kargışlar vd. gibi sözlü kültür döneminde oluşan dil ürünleridir. Sözlü kaynaklar, toplumun kolektif olarak meydana getirdikleri metinlerdir, dolayısıyla toplumdaki bütün bireylerin ortak kabulleri ve benimsemeleri sonucu oluşturulmuşlardır. Bu nedenle bunları, sosyal belleğin süzgecinden, denetiminden geçip onaylanmış düşünceler olarak kabul etmek gerekir. Sözlü metinler, toplumun binlerce yıl öncesindeki ortak kültürel yaratılış evresinde oluşturulmuş bakış açısının ürünü olup, kültürel kodlar olarak, Türklerin ve Türkçenin yayıldığı coğrafyalarda aynı söz kalıbıyla yaşatılmış veya aynı dil mantığıyla yeniden üretilmişlerdir (Akar, 2016: 83).

Destan sözcüğü Türkçeye, *efsane, mesel, hikâyet-i güzesteğan* anlamında kullanılan Farsça kökenli dastan kelimesinin ses ve anlam değişikliğiyle girmiştir. Türkçedeki kahramanlık konulu ve olağanüstü motifleri içeren destan teriminin karşılığı olarak; Batı dillerinde *epique, epopee, epos, epic, legende*; Arapçada *el-sra, el-kada*; Farsçada *himsi*; İngilizcede *epic, epos, epopee*; İspanyolcada *romancero, cantar, epopeya*; Almancada *epos, heldenlied, heldenepos, heldensaga*; İtalyancada *epica, canzone di gesta*; Portekizcede *epopeia, romanceiro, poesia epica*; Rusçada *pos, popeja, byliny* terimleri kullanılmaktadır (Oğuz, 2004: 5-6).

Zeki Velidi Togan'a göre, destanın oluşumu üç devrede gerçekleşir: Birinci devrede, destan düzenine eğilimli bir millet veya onun bir kolu, çeşitli devirlerde uzun zaman akıllarda yer eden olaylar, maceralı bir hayat geçirir veya heyecan verici dini ve fikri yaşam geleneklerine sahip olup, bütün bunlar da o toplumun halk şairleri tarafından büyük veya ufak destan epizodu şekli verilerek söylenir; ikinci devrede, bu millet, kendisinde hakiki destancılık gelişene kadar ciddi bir medeni tesire kapılmamış olduğu bir dönemde büyük tarihi maceralar, ahlaki,

fikri sarsıntular geçirir ve evvelce söylenen parçalar bu son büyük olayın hatırası etrafında toplanır; üçüncü devrede, millette destancılığın tam olarak geliştiğı bir sırada, büyük bir medeni hareket sonucunda milletin medeni seviyesi yükselir ve o devirde bir halk şairi, parçaları toplumun üyelerinin hafızalarında bulunmakla birlikte yavaş yavaş unutulmaya eğilimli olan milli destanı belli bir plan dahilinde düzenleyip derleyerek ona yazılı şeklini verir. Ancak belirtmek gerekir ki, bütün bu parçaların muntazam milli destan şeklinde toplanması ancak bazı milletlere nasip olmuş, bazıları ikinci devreye girmeden medeniyet tesirine kapılarak ilk devrede meydana getirdikleri çeşitli destan parçalarını az çok yaşatabilmiş veya genellikle destanların yaşamasına uygun şartları kaybedip unutmuş, bazıları ise ikinci devrede kalmış ve üçüncü devreye geçemediğinden destan parçaları tamamen toplanıp düzenli, mükemmel bir milli destan şeklini alamamıştır (Togan, 2016: 31-33).

Dünyada destan denilince başta Türkler gelir. Geniş Türk coğrafyasındaki; *Manas Destanı* dünyanın en uzun destanı olduğu gibi, *Dede Korkut Destanları* (*Dede Korkut Boyları*) ve *Köroğlu Destanları* (*Köroğlu Kolları*) dünyanın en geniş coğrafi alanına yayılmış, en büyük destanlarıdır. Dede Korkut Destanları, adı üzerinde çok sayıda destan dairelerinden ve onun varyantlarından oluşan büyük bir destanlar bütünüdür. Aslında destan olarak adlandırsak da, bu anlatıların tarihin farklı dönemlerine ait destan, hikâye, efsane, masal, mit, hatta atasözü, deyim vb. farklı türleri ve varyantları vardır. Bu nedenle bu anlatılar birçok araştırmacılarca farklı şekillerde adlandırılabilir. Hatta bu anlatıların önemli bir kısmı Dede Korkut'un adıyla değil, anlatının kendine ait başka adlarla bilinmektedirler. Dede Korkut'taki Dumrul, Basat-Tepegöz, Bamsı Beyrek/Beyrek, Salur Kazan/Kazan, Emren, Boğaç Han, Kan Turalı, Egrek-Segrek, Uruz'un her biri aslında birer büyük destan dairesidir. Bu destan dairelerinden en eskileri Dumrul ve Basat-Tepegöz'dür. Bu iki destan dairesinin en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla ait Sümer metinlerinde ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ Grek metinlerinde yer almaktadır. Bunları birçok değerli araştırmacı ortaya koyduğu gibi, biz de birçok çalışmamızda bunlara yer vermiştik. İnsanlığa ait en eski metinlerde bile bu destanların varyantları yer almaktadır ki, bu destanların ne kadar eski bir kökten geldiğı ve ne kadar yaygın olduğu daha iyi anlaşılabilir. Eğer ki insanoğlu yazıyı Sümerlerden birkaç bin yıl daha önce keşfetmiş olsaydı, büyük olasılıkla bu anlatıların çok daha eski ve arkaik şekillerini de oradaki metinlerde bulacaktık. Çünkü yüzbinlerce yıllık insanlık tarihinde, insanoğlunun sadece son birkaç bin yılda sözlü kültür ürettiğini, ondan önceki yüzbinlerce yılda bu konuda hiçbir şey üretmediğini ve boş durduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Yüzbinlerce yıl boyunca insanoğlu sadece birbiriyle bakışarak vakit geçirmemiştir. Sözlü kültür bir yana, on binlerce yıl öncesine ait, sanat ürünü olarak değerlendirilebilecek çok sayıda kaya resimlerinin, müzik aletlerinin ve arkeolojik buluntuların ortaya çıkması da bunu göstermektedir. Bugün sevgi, nefret, doğru-

luk, yanlışlık, dürüştlük, sahtekarlık, iyilik, kötölük, güzellik, çirkinlik vb. insanoğlunun ruhunda ne varsa bundan binlerce yıl önceki insanoğlunun ruhunda da aynı şeyler vardı. İnsan ruhu, her çağda, her yerde aynı olmuştur. Nasıl ki bugün en son model ulaşım aracı olan bir araçta bile M. Ö. binlerce yıl önceki tekerleğin icadının bir katkısı varsa, bugünkü tüm sözlü, yazılı, görsel kùltürün türlü unsurlarında da en eski devirlerde ortaya çıkan birçok unsurun katkısı vardır.

Muharrem Ergin, milli destanın özelliklerini sayarak Dede Korkut ile de ilişkisini ortaya koymuştur:

1. Milli destanın ilk vasfı müellifinin millet olmasıdır. Destan, bir milletin müşterek dehasının ürünüdür. Dede Korkut da bu şekilde Türk Milletinin müşterek dehasının ve zevkinin eseridir.
2. Milli destanın ikinci vasfı muhtevasının millet hayatı olmasıdır. Dede Korkut da Türklüđün milli hayatını yansıtmakta, Türk kùltürünün zenginliklerini, renkli Türk folklorunun sayısız değerlerini, Türk milletinin yüksek insani vasıflarını, duygularını, faziletlerini ve meziyetlerini dile getirmektedir.
3. Milli destanın üçüncü vasfı büyük bir kahramanlık menkıbesi olmasıdır. Dede Korkut da büyük bir kahramanlık hikâyesidir.
4. Milli destanın dördüncü vasfı, fevkalade yüksek bir coşkunluk ifadesi taşımasıdır. Dede Korkut'ta böyle coşkun bir hava, son derece yüksek perdeden bir söyleyiş vardır.
5. Milli destanın beşinci vasfı eserde doğa unsurunun ön planda olması, büyük bir yer kaplamasıdır. Dede Korkut'taki doğa o kadar canlı ve coşkundur ki, büyük bir şevkle anlatılır.
6. Milli destanın altıncı vasfı bu zengin doğa unsurunun yanında ve onun bir tamamlayıcısı olarak hayvanlar büyük bir yer kaplar. Dede Korkut'ta eski Türklerin atlı bozkır medeniyetinin temel unsuru olan hayvan, büyük ve müstesna bir yer tutar.
7. Milli destanın yedinci vasfı, içinde hızlı bir yaşam tarzının sürmesidir. Dede Korkut'ta da baş döndürücü bir hareket içinde olaylar akıp giderler.
8. Milli destanın sekizinci vasfı tarihle ilgili bulunmasıdır. Dede Korkut'ta Türk tarihinin derinliklerinde yatan birçok olaylar silsilesinin derin izleri görülür.
9. Milli destanın dokuzuncu vasfı bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Dede Korkut'ta da tarihe dayanma vasfının doğal bir sonucu olarak böyle bir coğrafya vardır.
10. Milli destanın onuncu vasfı, uzun, büyük bir manzum eser olmasıdır. Bu bakımdan Dede Korkut tam destan olmayıp, yarı manzum, yarı mensurdur, biraz halk hikâyelerine benzer, halk hikâyesi olmaya yöneldiği sırada tespit edilen büyük bir destan parçası görünümündedir.
11. Milli destanın on birinci vasfı hikâyenin bir kahraman etrafında dönmesidir. Dede Korkut'ta böyle bir kahraman etrafında dönen destan bütünlüğü olmayıp, tarihi kayıtlarla bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeye yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir.
12. Milli destanın ikinci vasfı dildir. Dede Korkut'un dili de tam bir destan dili olarak Türkçe'nin emsalsiz bir şaheseridir (Ergin, 2017: 7-10).

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan nüshaları olmak üzere bilinen iki nüshası mevcut olmakla beraber 2019 yılında yeni bir el yazması bulunmuş ve bilim dünyasına duyurulmuştur (Ekici, 2019: 9-14). *Boy* olarak adlandırılan hikâyelerden oluşan nüshalar içerisinde Dresden 12, Vatikan ise 6 boy içermektedir.

Dede Korkut hikâyelerinden bazılarının konusu ortak bir unsura dayanmaktadır. Kahramanların, baba, oğul, kardeş gibi, en yakın akrabaları düşmana tutsak düşer ve kahramanlar da onları kurtarırlar. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Uruz'un tutsak oluşu, babası Kazan tarafından kurtarılışı), Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu (Kazılık Koca'nın tutsak olup oğlu Yiğenek tarafından kurtarılışı), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu (Eğrek'in kardeşi Seğrek tarafından kurtarılışı), Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Salur Kazan'ın oğlu Uruz tarafından kurtarılışı) böyledir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ise Beyrek tutsak alınır, fakat o, kendini kendisi kurtarır (Sümer, 1959: 417). Dede Korkut Hikâyeleri'nin hepsinde kurgu bakımından ortak noktalar vardır; hikâyelerin başında kahraman bazı haksızlıklara ya da kötülöklere uğrar ve bunlarla baş etmeye çalışır; hikâyelerin ortalarında kahramanlar birbirine benzer tehlikelerle karşılaşır ki, genelde bu tehlike düşmandır, kahramanın başı derde girer, tutsak olur; hikâyelerin sonuna doğru ise birileri, Oğuz yiğitleri kahramanı kurtarır; sonuçta kahramanlar her türlü zorluğuna yenerler (Üstünova, 2008: 139).

Hikâyeleri, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki şekli ile tespit eden sanatkâr, her hikâyeyi ayrı olarak işlemeye önem vermiş, her hikâyeye en büyük etki kuvveti verebilmek için de elindeki malzemeyi istediği şekilde kullanmaktan çekinmemiştir. Bu nedenle hikâyelere bir bütün olarak bakıldığında anlatı, tip ve olay tekrarları ve benzerlikleri göze çarpar. Ancak her hikâyeye çok iyi bir şekilde düzenlendiği ve bağımsız bir bünyeye büründüğü için, bu tekrar ve benzerlikler insanı rahatsız etmez, aksine eserin sıcak atmosferi içinde insanı tanıdık bir hava gibi karşılar (Ergin, 1989: 25). Yukarıda sunulanlara istinaden çalışmamızda *Dede Korkut Kitabı*'nın dördüncü boyu olan Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un tarihini inceleyeceğiz.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu çalışmamızın ekseni olarak ele aldığımız boyda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt tabaka ve üst tabaka. Alt tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1. "Göktürk-Türgiş Tabakası", 2. "Oğuz Tabakası" başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 3. "Diğer Değerlendirmeler" başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 4. "Üst Tabaka" başlığı altında inceleyeceğiz.

Diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da da "En Eski Devirler Tabakası" ve "İskit/Saka-Hun-Kanglı-Uzun

Tabakası” bulunabilir. Nitekim boyda buna işaret eden bazı unsurlar vardır. “Kazan” adının çok eski bir kökten geldiğini, Uruz’un adı ile Aruz’un adının benzerliğini vb. göz önünde bulundurmak gerekir. Gelecekte bulunacak yeni kaynaklar, yapılacak yeni araştırmalar ve keşifler bunu ortaya koyabilir.

1. Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’un önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (2004: 39), Fuad Köprülü (1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (1971: 57, 68), Faruk Sümer (1972: X, 24-25; 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (2002: 32; 2015: 17), Ahmet Taşağıl (2013: 42; 2015: 24-29), Hüseyin Salman (1998: 85-86; 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürklerini oluşturan On-Oklar/Türgişlerin, Sir Derya Oğuzlarının ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Kuzey yönünde Sir Derya (Seyhun) Irmağı boyunca göç eden on kabile (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç yüzyıl boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve 11. yüzyılda 22 boy, 14. yüzyılda 24 boya ulaşmıştır. Eski Türk Yazıtlarının ve Çin kaynaklarının On-Okları böylece 24 Oğuz boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Batı Gök-Türk ülkesinde, günümüzdeki Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında, 634’ten sonra On Ok organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra Türgiş adını almış ve Oğuzların alt yapısını oluşturmuş, 766’dan sonra ise Batı Oğuzları diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran Oğuz Türkleri bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan Oğuz unsurlarının ataları olan Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti, kısaca Sir Derya Oğuzları, Batı Gök-Türk ve Türgişlerin devamıdır. Bu nedenle Oğuzların destani hatıraları olan Dede Korkut hikâyelerinin tarihini, Batı Göktürklerinde-Türgişlerde ve onların ataları olan İskit/Saka, Hun, Kanglı/Kangar, Usun/Vusun, Batı Hunları arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Gök-Türk tarihi, gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, Oğuzların yüzyıllardır batıda Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar bölgesinde yaşayan ve Batı Göktürklerini oluşturan On-Oklardan geldiği konusunda görüş birliği içerisindeyler. Türgişleri ve öncesinde Batı Göktürklerini oluşturan On-Ok Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan İskit/Saka, Hun, Kanglı/Kangar, Usun/Vusun, Batı Hunları gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklere yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde On-Ok/On kabile ve Türgişler döneminde Sarı Türgiş/Kara Türgiş adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklere de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün

bu boylar Oğuz kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. Onoklar/Türgişlerin Sarı ve Kara Türgişler olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a İç Oğuz ve Dış Oğuz olarak yansımıştır. Onoklar/Türgişler, ilerleyen dönemlerde Doğu Türklerinden de gelen katılımlarla birlikte Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti'ni ve 24 Oğuz boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Uşun-Batı Hunlarından Batı Göktürklerine-Türgişlere, Türgişlerden Oğuzlara giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Tarihin eski dönemlerinden beri Türkler arasında anlatılmakta olan bazı efsanelerin Gök-Türk döneminde kaynaştığı ve tarihileşme süreçlerinin hızlandığı anlaşılmaktadır. Türkler arasındaki eski anlatıların Gök-Türk Devleti döneminde kaynaşmasının birçok nedeni vardır: Gök-Türk Devleti döneminde farklı Türk boylarının aynı çatı altında bir arada bulunması ve birbirleriyle etkileşiminin artması sonucu, bu Türk boylarının anlatıları da bu dönemde birbirleriyle yoğun bir şekilde etkileşime girmiştir. Özellikle her yılın belirli dönemlerinde birkaç kez düzenlenen dini törenlerde; ilk yürüme, ad alma, düğün, ölüm vb. nedenlerle düzenlenen çeşitli etkinliklerde; boyların ve devletin toylarında/kurultaylarında vb. bir araya gelen Türk boyları arasındaki etkileşim ve yakınlaşma artmış, bu durum da anlatılara yansımıştır. Başta güçlü bir devletin olması, ulaşımın, ticari yolların, mal ve ticaretin güvenliğini sağlamış, bu nedenle Asya'nın bir ucundan öteki ucuna giden kervanlar ve yolculuklar artmış, böylece düşünceler ve türlü anlatılar da daha çok ve kolay taşınmıştır. Bu dönemdeki önemli tarihi olayların da etkisiyle anlatıların tarihileşme süreçleri hızlanmıştır. Bütün bu gelişmeler de anlatılara, Dede Korkut destanlarına yansımıştır.

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakası Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Sulu Kağan (716-738) ile ilgilidir:

Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Sulu Kağan (716-738) olarak tespit eden ve önemli değerlendirmelerde bulunan Ercilasun, Dede Korkut'ta geçen olayların zamanı ve Salur Kazan'ın tarihi kişiliği hakkında şöyle demiştir: "Ben bu bildiriye şimdilik hazırlık olmak üzere, bir tahmin olmak üzere, araştırmaların biraz daha ilerletilmesini düşünerek (efendim) 8. yy'ın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. 8. yüzyılın yani Salur Kazan ve arkadaşlarının başından geçen olayların 8. yüzyılın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. Hatta biraz daha ileri giderek Salur Kazan'ın Türk Kağan'ı, Kara Türgiş Kağan'ı Sulu Kağan olduğunu düşünüyorum" (Ercilasun, 2000: 158). Erci-

lasun'a göre, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın ganimeti paylaşmaması sonucu kendi adamlarınca öldürülmesi ve halkının da Sarı ve Kara olarak ikiye ayrılması, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'a benzetilmektedir. “*Dede Korkut Kitabı*'nın asıl kahramanı olan Salur Kazan, büyük ihtimalle Sulu Kağandır” (Ercilasun, 2004: 126). Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi karşılığının Su-lu Kağan olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Sonuç olarak Kıpçakların ataları olan Doğu Göktürkleri ile Oğuzların ataları olan Türgişler (Batı Göktürkleri) arasındaki savaşlar ile Şecere-i Terakime'deki Salur Kazan rivayetlerinin ilk tabakasını oluşturmakta ve destanın ana kahramanı Salur Kazan'ın tarihteki karşılığı Su-lu Kağan olmaktadır” (Ercilasun, 2002: 33). Ercilasun, *Dede Korkut Kitabı* ile *Uygurca Oğuzname*, *Camii't Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'yi karşılaştırmış, bu eserlerde geçen Köl Erki'yi Bayındır Han, Tuman Han'ı da Salur Kazan olarak tespit etmiştir (Ercilasun, 1994: 69-89).

Biz de Ercilasun'un bu önemli tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). *Dede Korkut*'ta önemli bir yeri olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda *Dede Korkut*'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). *Dede Korkut*'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici konumunda bulunan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Yıllara dayanan yaptığımız araştırmalar, incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda *Dede Korkut*'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273).

Eser ve çalışmalarımızda *Dede Korkut*'un birçok tarihi bağlarını ortaya koymuştuk: *Dede Korkut*'taki Kanlı Koca, Uşun Koca, Duha Koca vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki Kanglı, Usun, Daha vb. gibi eski Türk boylarının adlarıyla bire bir örtüşmektedir; *Dede Korkut*'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (Ulaş ile U-çe-le; Toymaduk ile Tonyukuk; Dundar ile Tu-motu/Du-mo-du vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır; *Dede Korkut*'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) bire bir aynı şekilde *Kül Tiğin Yazıtı*'nda 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) arasında da vardır; *Camii't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecerelerindeki birçok kişi (Dib Yavkuy, Kuzı Yavı, Kayı İnal Han, Köl Erki, Tuman Han, Kayı Yavkuy vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldı-

ğında, Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile bire bir örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen Karadağlar, Aladağlar, Kazılık Dağı, Demirkapı, Amit Suyu, Gökçe Deniz, Kara Dere vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile bire bir aynıdır; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Salur Kazan'ın adında bulunan "Kazan" adının, "Kaz" kökünü ve Kazılık'ı düşündüğümüzde, milattan önceki dönemlerden gelen bir tarihi alt tabakası olduğu açık bir şekilde ortadadır. Bu bakımdan Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun benzerliği de dikkat çekicidir. Milattan Önceki dönemlerden gelen tarihi bir alt tabakası olan Kazan adının, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış tarihi bir kişi olan Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın (716-738) adı ve hatıraları ile kaynaştığı, yüzyıllarca süren dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sonucu tek bir kişi olarak algılanmaya başladığını ve bu şekilde destanlara ve rivayetlere yansıdığını söyleyebiliriz. Büyük olasılıkla en alt tabakadaki Kazan, İskit/Saka ve Kangar/Kanglılar ile ilgilidir. Salur Kazan, kaynağını bir tarihi şahsiyetten, Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan'dan (716-738) almakla birlikte, birçok destanda sadece Kazan veya Kazan Beğ/Kazan Han adlarıyla görülen Kazan ise ayrı ayrı birkaç Türk hükümdarının hatırasını taşımaktadır; çünkü Kazan, Kağan anlamındadır, yani eski Türk hükümdar unvanının bozulmuş bir şeklidir, ancak tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Korkut Ata'nın oldukça uzun bir ömür yaşadığı ve çok sayıda Türk hükümdarı dönemini gördüğü ve destanların halk hafızasında yüzlerce yıl boyunca işlendiği, destan mantığı gereği birçok yeni kahramanın hatıralarının eski kahramanların hatıralarına dahil olduğu bilinmektedir. Dede Korkut'taki birçok kahramanda, birçok Türk hükümdarının hatıralarının bulunması oldukça doğaldır. Salur Kazan'ın (Su-lu Kağan) hatırası daha baskın çıktığı için, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 66), sonunda yapılan savaşta Oğuzlar, düşmanları yenmişlerdir. Bu savaşta düşman olarak Şöklı Melik, Kara Tekür Melik, Boğacuk Melik'in adı geçmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 113) sonunda yapılan savaşta da Oğuzlar, düşmanları yenmişlerdir. Bu savaşta da düşman adı olarak aynı isimler geçmektedir: Şöklı Melik, Kara Tüken Melik, Boğacık Melik. İki savaşın anlatımı da neredeyse aynıdır. Destan anlatıcısının iki destan tasvirinde de aynı kişileri saymasından anlaşıldığına göre, Şöklı Melik, Kara Tüken Melik, Boğacık Melik gibi düşmanlar Oğuzların hafızalarında silinmez izler bırakmış kişilerdir. Ayrıca bu iki destan ve destandaki savaş, alt tabaka-

sında aynı hatıraları barındırıyor olabilir. Yani aynı destan varyantlaşarak iki farklı destana dönüşmüş olabilir. Bu durumda bu boyun tarihi Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihi ile aynı olabilir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Salur Kazan'ın oğlu Uruz tutsak düşmüştür. Tarihi kaynaklarda Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın (716-738) oğlunun tutsak düşmesi ile ilgili iki farklı olay söz konusudur:

1. Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738), Çin imparatoru ile basit bir dostluk yenileme işleminden sonra 730 yılında yine batı işlerine önem vermişti. Amacı Semerkand'daki Arap merkez ordugahını düşürüp istilacıları tamamen Mave-raünnehir'den atmaktı. Bu nedenle Semerkand'ı kuşatma hazırlıklarına başlamıştı. Bu sırada başarısız görünen Horasan Valisi Eşres azledilmiş, onun yerine Cüneyd bin Abdurrahman el Murri (729-734) atanmıştı (Salman, 1998: 58). Taberî'nin *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk* adlı eserine göre, 729-730 yılında, Emevilerin Horasan valisi Cüneyd b. Abdurrahman, 7 bin kişilik bir orduyla Türkler üzerine yürümüş, Beykend'e iki fersah uzaklıkta Türk atlıları ile karşılaşmış ve onları yenmişti. Yapılan savaş çok çetin geçmişti, az kalsın Cüneyd'in ordusu yok oluyordu. Bu savaş sırasında Şaş hükümdarı ve Türk Hakanının kardeşinin oğlu tutsak alınmıştı. Cüneyd, bu kişiyi Emevi hükümdarına göndermişti (Dadan, 2006: 74). Belazuri'nin *Fütûhu'l- Bıldân* adlı eserine göre, 730 yılında, Emevilerden Cüneyd b. Abdurrahman el-Murri, Türklerle karşılaşmış ve onlara karşı keşif güçleri göndermiş, bu keşif güçleri, sarhoş bir şekilde avlanmakta olan Hakan'ın oğlunu yakalamışlardı (Dadan, 2006: 89-90). Tutsak olan Hakan'ın oğlunu Cüneyd'e getirmişler, o da Hişam'a göndermişti. Belazuri'de bu kişi Hakan'ın oğlu, Taberî'de ise bu kişi Hakan'ın kardeşinin oğlu olarak geçmektedir (Dadan, 2006: 89-90). Buradaki Türk Hakanı ifadesi ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan kastedilmiştir. Su-lu Kağan'ın oğlunun/yeğenin tutsak alınması olayı, Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un tutsak düşmesi olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 435).

2. Boyda, aslında Kazan Bey oğlu Uruz'un oldukça genç ve tecrübesiz olduğuna, bundan dolayı da, Kazan Bey öldükten sonra, kendisine tahtın bırakılmayacağına vurgu yapılmıştır. Öyle ki, Salur Kazan, sağına ve soluna bakıp gülmüş, karşısında oğlu Uruz'a bakıp ise ağlamıştı ki, bunun sebebini soran oğlu Uruz'a şöyle demiştir: "... On altı yaşladun. / Bir gün ola düşem ölem, sen kalasın, / Yay çekmedün, oh atmadun, baş kesmedün, kan dökmedün, / Kalın Oğuz içinde cüldi almadun. / Yarınki gün zeman dönüb ben ölüp sen kalıcak / Tacum tahtum sana vermeyeler deyü / Sonumı andum agladum, ogul" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 97).

Bu durum tarihi gerçeklerle de örtüşmektedir. Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan öldükten sonra, yerine tahta geçen oğlu bir yıl sonra tahttan indirilmiş ve tutsak edilmişti: Çin kaynağı T'ang-şu'ya göre, Mo-ho (Baga) Tarkan ile Tu-mo-

çi'nin Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ı öldürmesinden bir süre sonra, Tu-mo-çi, Baga Tarkan'a karşı cephe alarak, Su-lu Kağan'ın oğlu T'u-ho-sien ku ço'yu kağan ilan ederek Sui-şe (Tokmak) şehrine yerleştirmişti. Mo-ho (Baga) Tarkan ve Kai Kia-yün, yanlarında Şe (Taşkent) hâkimi Mo-ho-tu tu-tun (Bagatur Tudun) ve Şi (Keş) hakimi Se-kin-t'ı'yi de getirip, hep birlikte Su-lu Kağan'ın oğluna saldırmışlar, onu Sui-şe (Tokmak) Vadisi'nde bozguna uğratmışlardı. T'u-ho-sien, sancaklarını atıp kaçmış ve kardeşi şe-hu (yabgu) Tun-a-po ile birlikte tutsak edilmişti. Çin kaynağı Tse-çi t'unğ kien'e göre, 739 yılının sekizinci ayında, T'u-ho-sien, Ho-lo dağlarında tutsak edilmişti (Chavannes, 2013: 121-123). Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in oğlu T'u-ho-sien ku ço'nun tutsak edilmesi olayı boya yansımış olabilir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un tarihi bağları vardır:

Dede Korkut'taki savaşçı kadın karakterler, özellikle Banu Çiçek, Selcen Hatun gibi tipler, anaerkil devirlerin bir kalıntısı olan, alp tipinde, savaşçı, iyi at binen, ok atan, güreşen kadınlar olup, eski Türk yaşamının ve destan geleneğinin bir yansımasıdır ki, İskit-Saka Türkleriyle de ilişkili olan Amazon kadın tipidir ve kökleri binlerce yıl öncesine, anaerkil devirlere, eski Türk kültür bölgelerine, İskit/Sakalara-Hunlara uzanmaktadır. Eski Türklerde kadınlar toplumda önemli bir yere sahipti, erkekler gibi ata biner, ok atar, hükümdarın yaşı küçükse veya bir sefere çıkmışsa, onun adına ülkeyi yönetebilirdi, aile mirasından pay alırdı, mülkiyet hakları vardı (Eyüboğlu, 2021b: 113). Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Burla Hatun'un da eski Türk kadın tipine uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum destanın tarihi köklerinin eski devirlere uzanmasının bir yansımasıdır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Salur Kazan'ın görkemli çadırı şöyle tasvir edilmiştir:

Bir gün Ulaş oğlu Kazan Beg yerinden turmuşıdı, kara yerün üzerine otahların tıkdürmüşıdi, bin yerde ipek halıçesi döşenmiş idi, ala sayvan gök yüzine eşenmişıdi. Toksan tümen genç Oguz sohbetine deril(m)işıdi. Agzı büyük humreler ortalığa salınmış idi. Tokuz yerde badiyeler kurulmuşıdı. Altun ayak surahi-ler dizilmişıdi. Tokuz kara gözli örme saçlı, elleri bileginden kınalı, parmakları nigarlı, bogazları birer karış kafir kızları al şerabı altun ayağıla Oguz beglerin gezdürürlerıdi. Her birinden Ulaş oğlu Salur Kazan içmişıdi. Çargab çuha, çadır otak bağışlarıdı, katar katar develer bağışlarıdı (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 96).

Boydaki bu çadır tasviri tarihi gerçeklere uygundur: 7. yüzyılda, Göktürkler döneminde, Çinli Budist Hacı (Rahip) Hüan-dzanğ, Batı Göktürkleri topraklarını ve kağanını ziyaret etmişti. Batı Göktürkleri Yabgusu Suyab kentinde oturuyordu. Hüan-dzanğ, o sırada Suyab çevresinde avlanmakta olan Yabgu'yla görüşmüştü (Ligeti, 1986: 87). Bu görüşme, 7. yüzyıl Türk çadırının güzelliklerini ve

Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan'ın (618-630) çadır ortamını gözler önüne sermektedir:

Çadır birbirinden güzel altın sırmalı eşya ile süslü idi, bunlar adeta gözleri kör edecek gibi parlıyordu. Bütün ilerigelenler (tarkanlar) yere serili hasırlar üzerinde oturmaktaydılar. Her birinin sırtında, parıltılı sırmalarla işlenmiş süslü ipek elbiseler vardı. Kağanın ardında muhafızları duruyordu. Hüan-dzang'ın takdirle anlatır: her ne kadar kağan göçebe bir kavme hükmetmekte ise de içinde yaşadığı muhitin tanziminde gerçekten beğenilecek bir kibarlık vardı. Üstat başçadıra yaklaşırken -çadırın kapısına şöyle otuz adım kala- kağan ona karşı geldi ve saygılı bir naziklikle çadıra kadar kendisi götürdü, orada ikisi de oturdular. Konuşma tercüman yardımıyla yapılıyordu. Kök Türkler ateşe taparlar, bunun içindir ki, ağaçtan yapılmış oturma yerleri yoktur; ağaç ateş unsurudur ve ateşe karşı olan saygılarından ağaç üzerine de oturmazlar. Oturmak istediklerinde yere hasır sererler ve onun üzerine yerleşirler. Fakat hacının hatırı için demirden yapılmış, üzeri minderli bir iskemle buldular. Herkes yerine rahatça oturduktan sonra Hüan-dzang'ın Gav-çang'dan beraber getirmiş olduğu elçi heyetinin içeri girebileceği işareti verildi. Heyet ora kıralının mektubunu ve hediyelerini verdi. Kağan hediyeleri sırasıyla gözden geçirdi, her birine çok memnun oldu. Bunun üzerine heyet azalarını oturtular ve çalgı ile beraber, ağızlarına kadar dolu şarap kupaları dizili sofrada ziyafet başladı. Bu Kök Türkler üzüm suyu içiyorlardı, sarhoşluk veren bu içkiden Gav-çang'lı elçiler de zevk duydukları gibi, üzüm kızını da üstat da reddetmemişti. Şarap tasları gittikçe daha sık boşalıyor, keyif ve neşe gittikçe artıyor, çalgı durmadan çalıyordu. Hüan-dzang yine takdirle kaydeder: bu bir barbar musikisi idi ama, yine de ruha ve gönle ferahlık veriyordu. Biraz sonra yemekleri getirdiler, misafirlerin her birinin önüne büyük parça koyun ve dana etleri kondu; hacılara da bir budist papazının günaha girmeden yiyebileceği şeyler, pirinçten yapılmış poğaçalar, kaymak, şeker, bal ve saire verdiler. Yemekten sonra şarap tası yine etrafı dolaşmağa başladı (Ligeti, 1986: 88).

2. Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Boyun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Muammer Kemaloğlu, Kazan Han'ın tarihi kimliğini Kazak Han/Qazax Han olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 119). Muammer Kemaloğlu'na göre, denilebilir ki, Oğuz Destanı ve *Şecere-i Terakime*'de adı geçen Kazan Bek/Han, Dede Korkut destanlarının başkahramanı Kazan Han'dır. Ama asıl adı Kazak Han'dır. Topkapı Oğuznamesi, Oğuz Destanı ve Dede Korkut'ta yer alan bu husustaki

diğer bilgiler değerlendirildiğinde, Salur Kazan (Kazak) Han ve yanındaki destan kahramanlarının, bu anlatımlarda kaydedilen zaman diliminde (muhtemelen 1048-1055 yılları arasında) yerleşik buldukları Gürgan-Kazaklı yakınlarında olup, “Eski Horasan” diye adlandırılan tarihi bölge dahilindeki bazı yerlere akınlarda buldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 56-64).

Muammer Kemaloğlu’na göre, boydaki birtakım destani anlatımlarda, müellifin Emir Sav-Tegin’in Gürcü Kralı ve müttefikleriyle yaptığı ve yenildiği ikinci savaşın yerini açıkça belirttiği söylenemez ise de, bu yerin, Ağlağan, Cızığlar ve Gökçe Dağ bölgesinde bulunan stratejik öneme sahip bir kale veya yakınlarındaki bir yer olduğunu işaret ettiği söylenebilir. Destanda, bölgedeki bir yerden “kafir serhaddi” olarak bahsedildiği gibi, on bin kişilik bir düşman ordusunun da Kazan Han’ın üzerine saldırdığından söz edilmiştir. Bu sözleri, Kazan Han’ın sözleri olarak değil de onun ağzından yazan, tarihçi bir müellifin sözleri olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy’dan ve diğer bazı destanlardan anlaşılmaktadır ki, meçhul müellif destanlarda; seferi av, Selçuklu askerini şahin, düşman askerini ise “kaz” olarak tasvir etmiştir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’daki bölüme konu edilmiş tarihi olayların oluşum zamanının, Sultan Melikşah’ın 1078’de gerçekleştirdiği 2. Kafkasya Seferi sonrasında Emir Sav-Tegin’e ek kuvvetler bırakarak ayrılması ile Sav-Tegin’in ikinci yenilgisine dair olayların yaşandığı ve Uruz Bey’in, destanda anlatıldığı gibi, 16 yaşlarında olduğu zamana karşılık gelen 1079 yılı olduğu görülmektedir (Kemaloğlu, 2019: 103-104).

Muammer Kemaloğlu’na göre, ilgili boyun sonunda geçen, “ipek halıça, Altun ayak sürahi” gibi kullanılan eşyalardan ve oğlu Uruz’un kurtuluşundan sonra Kazan Han’ın kırk otağ diktirdiği Ağca Kala, artık iyice yerleştiği ve görev yaptığı yerdir. Anlaşılan o ki, Kazan/Kazak Han, Uç Bey’i olarak görev yapmakta iken, artık, Kurtbasar Kalası’nda Uç Beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir ve görülmektedir ki, Salur Kazan/Kazak Han ve yiğitleri (delileri) artık, Selçuklu Devri İslam’ının Gürcistan Ağzı’ndaki muzaffer gazileridirler. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’da, her iki bölümde; tarihi kimlikleri belirlenmiş olan destan kahramanlarının içerisinde bulunduğu Oğuz-eli, Kazak Mahalı, Uruz Bey’in tutsaklıktan kurtarılmasının konu edildiği tarihi olayların oluşum zamanı ise Sav-Tegin’in Gürcü Kralı ve müttefiklerine ikinci kez yenilmesi üzerine, Sultan Melikşah’ın bu kez Emir Ahmed’i büyük bir ordu ile Gürcistan Seferi’ne memur etmesi üzerine gerçekleşen Kol/Kuel Zaferi’nin de tarihi olan, 1080 yılına denk gelmektedir (Kemaloğlu, 2019: 106).

3. Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Dede Korkut Kitabı’ndan başka, Kazan ve oğlu Uruz’dan birlikte bahseden tarihi kaynaklar vardır. *Şecere-i Terakime*’ye göre, Türkmenlerin tarih bilen kişileri,

Salur Kazan'ın uzak torunlarından olan Ögürçik Alp'in atalarının adını şöyle anıyordu: Ögürçik Alp, babası Kara Gazi Bey, onun babası Karaç, onun babası Benam Gazi, onun babası Burıcı Gazi, onun babası Kılal Gazi, onun babası İnal Gazi, onun babası Süleyman Gazi, onun babası Haydar Gazi, onun babası Ötküzli Urus, onun babası Kazan Alp, onun babası Enkeş, onun babası Ender, onun babası Ata, onun babası Timür, onun babası Salur, onun babası Dağ Han, onun babası Oğuz Han (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 83). Dede Korkut'taki Salur Kazan ve oğlu Uruz arasındaki baba-oğul ilişkisi burada da görülmektedir.

Faruk Sümer'e göre, Uruz (Aruz) Koca'dan sonra Bozokların başında torunu Kıyan Selçuk oğlu Delü Dünder görülmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Delü Dünder için "Kazan gibi pehlivanı bir savaşta üç kez atından yıkan" denilmesi iki büyük feodal arasında bir çarpışmanın yapılmış olduğunu göstermektedir (Sümer, 1959: 424). Fuzuli Bayat'a göre, Dede Korkut'ta, hem ikinci hem de dördüncü boyda, Kazan Bey'in Tekür ile Şöklı Melik'e havale olması, böğürdübeni attan yere salması, sağ tarafta Kara Tüken Melik'e Tundar'ın karşı gelip kılıçlaması, sol tarafta Buğaçuk Melik'e Kara Budak'ın karşı gelip sancubanı yere salması aynı şekilde, hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanmıştır (Bayat, 2016: 93). Bu nedenle bu iki destandaki kişiler ve bazı tarihi unsurlar karışmış olabilir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazan/Salur Kazan ve oğlu Uruz ile ilgili boylardan Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile ilgili olarak birçok araştırmacı bu iki boyun birbiriyle çeliştiğine, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un sonradan Salur Kazan'a uyarlanan bir boy olduğuna dikkat çekmiştir:

Barthold, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy arasındaki tutarsızlığa dikkat çekmiş, bunun destanların farklı anlatıcılar tarafından meydana getirilmesinden kaynaklandığını belirtmiştir (Gökyay, 1973: LXXX; Pehlivan, 2016: 1146). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un tarihi bir esası yoktur. Bu hikâye, Yegenek (7), Segrek (10) ve Emren (9) hikâyeleri gibi, genç bahadırların hikâyesine benzer destani örneğe uydurulmuştur (Gökyay, 1973: CLXXVIII).

Ercilasun'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Salur Kazan'a ait değildir, sonradan ona mal edilmiştir. Çünkü bu boyda Uruz çok küçük iken Salur Kazan'ı tutsak edip kuyuya atmışlar, o tutsak iken oğlu büyümüş ve annesinin babası olan Bayındır Han'ı kendi babası zannetmiş, yani Kazan'ın babası olduğunu bilmemişti. Oysaki, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da Uruz, Kazan'ın yanında büyümüş, on altı yaşına geldiği halde baş kesip kan dökmediği için babası üzümlü ağlamıştı (Ercilasun, 1994: 78-80). Ercilasun, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu

Uruz Çıkardığı Boy arasındaki yakın ilişkiyi, tek bir olayın iki ayrı hikâyeye hayat verdiğini, hikâyelerde sadece şahısların farklı olduğunu, muhtemelen aynı hadisenin, bir hikâyedeki şahıslardan diğer hikâyedeki şahıslara mal edilmiş olduğunu, hatta aynı olayın üçüncü bir hikâyeye, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nu meydana getirdiğini dile getirmiştir (Ercilasun, 1998: 14).

İsa Özkan'a göre, Türkmenistan'da sözlü gelenekten tespit edilen Salır Boyu, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Salur Kazan'ın tutsak düşmesi, Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarması ile ilgilidir. İkinci bölüme kadar hemen hemen aynıdır. Ancak Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarmasıyla ilgili ikinci kısım, destana, Oğuzların Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a gelişleri ve yerleşmeleri sırasındaki maceralarıyla sonradan eklenmiş olmalıdır. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Uruz 16. yaşına kadar babası Kazan Han'ın yanında büyümüştür ancak Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da ise, babası olarak Bayındır Han'ı bilmektedir, sonradan birisinin ikazıyla babasının Kazan Han olduğunu ve çocukluğundan beri de düşman elinde tutsak olduğunu öğrenmiştir. Bu zıtlık aslında ozanın veya bu eserleri tespit eden kişinin olayları ve destanları zaman zaman karıştırmasından meydana gelmiş olabilir. Nitekim Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek, babasının tutsaklığını bir çekişme sırasında Kara Budak'ın bu tür bir ikazından sonra öğrenmiştir (Özkan, 1997: 277-278).

Gürol Pehlivan'a göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Uruz, on altı yaşına geldiği halde bir kahramanlık göstermemiş, bu durum Kazan'ı üzümüştü. Uruz, bu durumun asıl sorumlusunun kendisi olduğunu söylemiş, bunun üzerine Kazan da oğluna hak vererek onunla ava çıkmıştır. Oysaki, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Uruz, tutsak düşen Kazan'ın babası olduğunu bilmeden gençlik yaşına girmiş, bu durumu tesadüfen öğrenmiş ve babasını kurtarmaya gitmiştir. Açıkça görüldüğü üzere, iki boy arasında büyük bir tutarsızlık vardır (Pehlivan, 2016: 1146).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy arasındaki tutarsızlığa birçok araştırmacı gibi biz de dikkat çekmiştik (Eyüboğlu, 2019: 405, 445). Tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişimler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90).

Sonuç olarak Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Kazan/Salur Kazan ve oğlu Uruz ile ilgili olduğu ancak Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un ise sonradan Kazan'a/Salur Kazan'a ve oğlu Uruz'a uyarlandığı anlaşılmaktadır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Salur Kazan adı başlıktan başka hiçbir yerde görülmez; onun yerine Kazan, Han Kazan, Kazan Big

gibi başka adlar yer alır. Hikâyede, 2 defa Han Kazan, 4 defa Kazan Big, 74 defa Kazan geçmektedir. Bu hikâyede, Uruz'un adı, 13 defa geçerken, bir yerde Alp Uruz olarak da geçmektedir (Sakaoğlu, 1998: 24-25). Aslında bu durum Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un sonradan Salur Kazan'a uyarlanması bir sonucudur. Nitekim bu hikâyede geçen Kazan adı da bir taraftan Kaz köküyle, bir taraftan ise Kağan unvanıyla ilgili olmalıdır. Burada adı geçen Uruz (Alp Uruz) ise, eski bir destan geleneğinden geldiği anlaşılan ve *Oğuz Kağan Destanı*'nda da adı geçen Uruz/Aruz olabilir ki, Milattan Önceki devirlerin bir hatırasıdır. Bilindiği gibi *Dede Korkut Kitabı*'nda Salur Kazan'ın oğlu Uruz, henüz savaş konusunda tecrübesizdi ve babası Salur Kazan'dan savaşmayı öğreniyordu (Eyüboğlu, 2019: 436).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un *Orazın Kola Tüşmeki* adlı Türkmenistan varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Türkmenistan'da *Orazın Kola Tüşmeki* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161).

Boyda geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzların Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir: Örneğin, Parasarun Bayburt Hisarı (Gökyay, 1973: 73) olarak geçen yer adı Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır. Türklerin Anadolu'ya geldikleri büyük Oğuz-Selçuklu göçü ve sonrasında Bayburt Kalesi her zaman Türklerin hakimiyetinde kalmıştır. Oysaki Dede Korkut'ta Bayburt Kalesi, bir düşman kalesi olarak geçmektedir. Bu çelişkili durum Dede Korkut'ta adı geçen Bayburt Kalesi'nin aslında bu kale olmadığını, isim benzerliğinden dolayı bu şekilde mahallileştiğini, destanda adı geçen kalenin prototipinin tarihi köklerinin Orta Asya ile ilgili olduğunu göstermektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda, Beyrek için "Parasarun Bayburt hisarından, parlayup, uçan" denilirken, Topkapı Sarayı'ndaki daha eski şeklini yansıtan Oğuzname'de (Ögel, 1994: 115) ise, Beg Beyrek için "Ban hisarından parlayup uçan" denilmektedir. Yani, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Bayburt Hisarı, Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de "Ban Hisarı" olarak geçmektedir ki, bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olmalıdır.

Burada adı geçen "Parasar/Porasan" sözcüğü, "Pars (Bars) Han", yani "Pars (Fars) Hanı" demektir ve İran hükümdarı kastedilmektedir. Bilindiği gibi eski Türkçede "f" harfi bulunmuyordu ki, bu nedenle de "Fars"a "Pars" denilmiştir. Orta Asya'daki Gök-Türkler ile İran'daki Sasaniler arasındaki ilişkilerin tarihi bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019: 386). Dolayısıyla Fars (Pars) Hanı'nın bu kalesi de eski İran topraklarında, özellikle Orta Asya'ya yakın Horasan civarında olmalıdır. Bilindiği gibi, sonraki dönemlerde Horasan adı, Batı Türkistan'ın Arap yönetiminde olan bölgesini ifade etmek için genel bir ad olarak kullanılmıştı. İlginçtir

ki, “Parasar” sözcüğü ile İran’daki Horasan arasında da büyük bir benzerlik vardır ki, eski Türkçede “h” harfi de olmadığı için, Horasan, Parasar’a dönüşmüş de olabilir.

İlgili boyda, Kapulu Kara Dervend ve Demür Kapu Dervendi’nin adı da geçmektedir (Gökyay, 1973: 68, 73). Türk tarihinde çok sayıda yer Demirkapı/Derbent olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de çeşitli Türk devletlerinin diğer kavimlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Milattan önceki dönemlerden başlayarak, İskit/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Batı Göktürkleri, Türğişler, Hazarlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk boy ve devletleri, bu Demirkapı’ları aşmak için akınlar düzenlerlerdi ki, bütün bu hatıralar destanlara ve Dede Korkut’a yansımıştır. Bu Demirkapı’lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut’ta adı geçen Demirkapı’lar bunlardır: 1. Orta Asya’daki (Amu Derya) Demirkapı: İlki ve en önemlisi, günümüzde Özbekistan’ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişim yerinde, Amu Derya’nın kıyısına yakın bir yerde yer alan Demirkapı’dır. 2. Hazar Denizi’nin batısındaki (Kafkasya) Demirkapı: Hazar Denizi’nin batısında, Azerbaycan’ın kuzeyinde, bugünkü Rusya’ya bağlı Dağıstan’da yer alan Derbent’tir.

Tarihi kaynaklarda Demirkapı hakkındaki bilgiler çoktur. Makale sınırını aşmamak için burada sadece bir iki örnek vereceğiz: *Kül Tigin Yazıtı*’nda Bilge Kağan, birçok yerde Demirkapı’dan bahsetmiştir ki, Demirkapı’nın Türkler için önemini ortaya koymaktadır: *Kül Tigin Yazıtı*’nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “Kunıgaru Yençü Üğ(üz) keçe Temir Kapığka teği süledim” (Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettim) (*Kül Tigin Yazıtı*, G3-G4; Tekin, 1998: 34-35). *Kül Tigin Yazıtı*’nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “Soğdak bodun iteyin tiyin Yinçü üğüzüğ keçe Temir Kapığka teği süledimiz” (Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı’ya kadar sefer ettik) (*Kül Tigin Yazıtı*, D39; Tekin, 1998: 48-49).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy da dahil olmak üzere *Dede Korkut Kitabı*’nda Kara Dağ’ın/Kara Dağlar’ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). *Dede Korkut Kitabı*’nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda Karacuk olarak da geçmektedir. Dede Korkut’ta adı geçen Karadağ/Karaçuk, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya’da, Sır Derya boylarında uzanan Karadağlar (Karataav)’dır: Kaşgarlı Mahmud’un Oğuz kenti olarak belirttiği Karaçuk, esere göre hem Fârâb şehrinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*’nin özetini verdiği *Dürerü’t-Tican ve Gurerü Tevarihî’z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu Kara Dağ’daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Timur’un zafernamelerinde bu dağın adı geçmektedir. Bu kayda göre

Karaçuk, engin bozkıra hâkim bir mevkideydi ve bozkır oradan gözetleniyordu. Timur ikinci defa Toktamış üzerine giderken buradan geçmişti. *Şecere-i Terakime*'deki Türkmen rivayetleri arasında Oğuzların yurdu olarak Kazgurd ile birlikte Karaçuk'tan bahsedilmiştir (Sümer, 1972: 35). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya Irmağı'na paralel bir şekilde uzanan Kara Tav sıradağları Dede Korkut'taki "karşı yatan Kara dağ" yahut Karacuk Dağ'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen Karacuk adı ile Oğuzların Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan Karatav/Karadağlar, Dede Korkut'taki ünlü Kara Dağlar/Karaçuk'dur (Eyüboğlu, 2019: 430). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ın adındaki Karacuk, Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü Karadağlar'ı ile ilgilidir. Karadağlar'ın bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. Karadağlar, eski Türklerin Ulu Han Ata Bitigi kitabında ilk insanların, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. Karadağlar/Karacuk bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yeri vardır (Eyüboğlu, 2021a: 139). Dede Korkut'ta on bir boyda adı geçen Karadağ/Karaçuk, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan ünlü Karadağlar (Karatav)'dır.

Salur Kazan ile ilgili boylar olan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da Kara Dere'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Kara Dere adı birçok yerde görülebilecek türden bir yer adıdır. Ancak bu yer adının Orta Asya'daki Sir Derya ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Sir Derya nehri (Muhammedcanov, 2009: 272), Tanrı dağlarından kaynağını alan Narinderya ve Karaderya nehirlerinin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Sir Derya'yı oluşturan iki büyük koldan biri olan Karaderya, Dede Korkut'taki Kara Dere olabilir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy da dâhil olmak üzere *Dede Korkut Kitabı*'nda Kazılık Dağı'nın adı altı boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Kırgızların *Manas Destanı*'nin devamı olan Semetey Destanı'nda Dede Korkut'un ve Kazılık Dağı'nın adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Dede Korkut'ta adı geçen Kazılık Dağı, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'dadır: Zeki Velidi Togan, Kazıgurt'u Orta Asya'daki aynı adla bilinen dağ ve kasaba olarak belirttikten sonra, Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İshak Ata'ların Kazıgurt'a mensup olduğunu söylemiştir (Togan, 1982: 81). Orhan Şaik Gökyay, Kazılık Dağı'nı, "Taşkent'le Sayram arasında bir küçük dağ" olarak belirtmiştir (Gökyay, 1973: 336). Faruk Sümer'e göre, gerek Azerbaycan, gerek Doğu Anadolu'da Kazılık Dağı adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmemektedir. Bu dağın da Türkistan'da olması pek muhtemeldir. Kazılık Dağı'nın adı Manas Destanı'nda da bir yerde geçmektedir. Kazgurd, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisi olup, Sirderya boylarındaki Karaçuk, yani bugünkü Karatav sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366, 410). Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut'ta geçen

yerlerden Kazılık bugünkü Kazakistan'dadır. Kazılık adı, Manas Destanı'nda da vardır. Kazakistan'da, Çimkent ilinde, kutsal bir yer olarak görülen, Kazıgurt Mağarası vardır (Margulan, 2000: 142-143). Saadettin Gömeç, Kazılık Dağı'nı bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biri olarak belirtmiştir. Manas Destanı'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (Gömeç, 2009: 212).

Dede Korkut'ta adı geçen ünlü Kazılık Dağı'nın, bugünkü Tanrı Dağları ve onun bir kolu olan Aladağlar ve Aladağlar'ın batıdaki en uç noktası olan Kazıgurt Dağı olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Türk toplulukları arasındaki çeşitli efsanelerde, dünyanın merkezi olarak Sir Derya'nın gösterilmesi, insanlığın ilk olarak Karadağ'da ortaya çıktığına inanılması, bu bölgede yer alan binlerce yıllık mağara ve arkeolojik materyallerin bulunması, tarihin en eski devirlerinde Türkler için bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Kazakistan'da Çimkent'in güneyi ile Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in kuzeyi arasındaki, Kazakistan-Özbekistan sınır bölgesinde yer alan Kazıgurt Dağı, Tanrı Dağları'nın bir kolu olan Aladağlar'ın batıdaki uç noktasını oluşturmakta olup, bu dağ silsilesinin en eski adlarından birini yansıtıyor olmalıdır.

4. Üst Tabaka

İncelememize konu olan boyun en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir ki; Vasiliy Vladimiroviç Barthold (2004: 17), Wilhelm Radloff (1956: 3; 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükan (2014: 11), Abdülkadir İnan (1976: 8; 1986: 1), Jean Paul Roux (2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (2012: 21), Yaşar Çoruhlu (2015: 17), Fuzuli Bayat (2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını Şamanizm (Kamlık/Şamanlık) olarak nitelendirmişlerdir. Eski Türkler Kamlık/Şamanizm inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; natürizm, animizm ve totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut boylarının üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

Sonuç

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt tabaka ve üst tabaka. Alt tabaka Göktürk-Türğiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da da En Eski Devirler Tabakası ve İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun Tabakası bulunabilir. Boyda buna işaret eden bazı unsurlar vardır. Kazan adının çok eski bir kökten geldiğini, Uruz'un adı ile Aruz'un adının benzerliğini vb. göz önünde bulundurmak gerekir.

Boyun önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türğiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakası Kara Türğiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgilidir.

İlgili boyda, Salur Kazan'ın oğlu Uruz tutsak düşmüştür. Tarihi kaynaklarda Su-lu Kağan'ın oğlunun tutsak düşmesi ile ilgili iki farklı olay söz konusudur. 729-730 yılında Su-lu Kağan'ın oğlu veya yeğeni tutsak düşmüştü. Su-lu Kağan öldükten sonra, yerine tahta geçen oğlu bir yıl sonra 739 yılında tahttan indirilmiş ve tutsak edilmişti. Bu iki olaydan biri Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'a yansımış olabilir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, aynı destanın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki farklı varyantı olabilir.

Boyun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bunun sonucunda da bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Kazan/Salur Kazan ve oğlu Uruz ile ilgili boylardan Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy birçok bakımdan birbiriyle çelişmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Kazan/Salur Kazan ve oğlu Uruz ile ilgili olduğu ancak Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un ise sonradan Kazan'a/Salur Kazan'a ve oğlu Uruz'a uyarlandığı anlaşılmaktadır. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un *Orazın Kola Tüşmeki* adlı Türkmenistan varyantının olması, boya geçen birçok yer adı bu boyun tarihi köklerinin Oğuzların Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Kaynakça

- Akar, Ali (2016). "Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Düşünce İlişkileri". III. Uluslararası Türk Dünyası Kùltür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, C.1. Ed. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi, 81-93.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, Fuzuli (2016). *Mitten Tarihe, Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Chavannes, Edouard (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Dadan, Ali (2006). *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Necati (2017). *Ulu Han Ata Bitiği-Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman.
- Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1994). "Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler". I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988. Ankara: TDK Yayınları, 69-89.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1998). "Deli Dumrul İle Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese". *Millî Folklor*, 37: 13-16.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*. Haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları, 157-160.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002). "Salur Kazan Kimdir?". *Millî Folklor*, 56: 22-33.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2015). "Oğuz Adının Etimolojisi". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kùltürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirile-*

- ri. Ed. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 15-20.
- Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, Melek (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4: 158-188.
- Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, Muharrem (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2021a). "Dede Korkut'taki Karacuk Çoban". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 134-179.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2021b). "Dede Korkut'taki Boğazca Fatma". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(7): 90-116.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2022). "Dede Korkut'taki Deli Dumrul". *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1): 64-86.
- Golden, Peter Benjamin (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, Saadettin (2009). "Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4: 210-217.
- İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kemaloğlu, Muammer (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Köprülü, Fuat (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ligeti, Louis (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Margulan, Alkey (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat". Akt. Banu Muhyayeva. *Kazakistan'da Dede Korkut*. Haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları, 123-146.
- Muhammedcanov, Abdullah (2009). "Siriderya". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37: 272.

- Oğuz, Öcal (2004). "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları". *Millî Folklor*, 62: 5-7.
- Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C.1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, Bahaeddin (1994). "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)". I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, Ankara: TDK Yayınları, 113-128.
- Özkan, İsa (1997). "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*. Ankara: TDK Yayınları, 263-314.
- Pehlivan, Gürol (2016). "Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasında Niçin Altı Destan Vardır?". III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, C.3. Ed. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi, 1141-1152.
- Radloff, Wilhelm (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, Wilhelm (2012). "Şamanlık". *Türklük ve Şamanlık*, Ed. Ö. Andaç Uğurlu, Çev. Ahmet Temir vd. İstanbul: Örgün Yayınevi, 13-103.
- Roux, Jean-Paul. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sakaoğlu, Saim (1998). "Dedem Korkut'a ve Kitabına Dair". *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 5-26.
- Salman, Hüseyin (1998). *Türgişler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salman, Hüseyin (2002). "Türgişler". *Türkler Ansiklopedisi* C.2. Ed. Hasan Celal Güzel vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 412-420.
- Sümer, Faruk (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler". *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII(3-4): 359-455.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar, (Türkmenler) Tarihleri -Boy Teşkilatı-Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, Faruk (2007). "Oğuzlar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33: 325-330.
- Taşagül, Ahmet (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagül, Ahmet (2015). "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri. Ed. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 21-30.
- Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

- Tezcan, Semih ve Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (2016). "Türk Destanının Tasnifi (I)". *İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler-Metinler)*. Haz. Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 31-34.
- Üstünova, Kerime (2008). "Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler". *Turkish Studies*, 3(1): 138-144.
- Yörükan, Yusuf Ziya (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" erevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir ıkar atışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tm blmleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author(s) has/have no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.